Р Е Ц Е Н З И Я

от проф. дсн Анна Иванова Мантарова

Институт по философия и социология - БАН,

член на Научното жури, назначено със Заповед № РД-09-158/27.12.2019

на Директора на ИДП-БАН

за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

на Кристина Владимирова Чутуркова, задочен докторант

в Института за държавата и правото – БАН

в професионално направление 3.6.Право,

докторска програма „Правна социология. Правна информатика”

на тема:

ФАКТОРИ, ОКАЗВАЩИ ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ПРАВНАТА СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА ПОДРАСТВАЩИТЕ

1.Общо описание и съдържателен анализ на дисертационния труд

Проблемите на правната социализация на подрастващите са от особена важност и следва да имат специално място в правно-социологическите изследвания, тъй като динамичните промени в съвременното общество повлияват значимо ценностните системи и ориентации както на отделния индивид, така и на основните социални групи като елемент на социалната структура като цяло. Въпросите, свързани с правно-социологическите проблеми на правната социализация на подрастващите както и моделите и образците на поведение, които те следват, са особено актуални именно днес, когато престъпността сред непълнолетните и младежта нараства с много бързи темпове и застрашава стабилността на обществото и влошава качеството на живот на хората .

По своето съдържание правната социализация е процес, при който става усвояване на ценности, социални норми и поведенчески модели, формиране на система от ценности и оформяне на индивида като отделна личност, приспособена към действащите в обществото норми на поведение. Този процес се развива най-активно в периода преди навършване на пълнолетие, като правната социализация се състои във възприемане на действащите в обществото норми на поведение и формиране на правно съзнание у човека с цел изграждане на стабилно гражданско общество и интегриране на индивида в него. Влияние върху този процес и резултатите му оказват както агентите на социализацията (формални и неформални), така и широк кръг социо-културни фактори.

Предвид специалната роля на правото в обществото, проблематиката за **правната социализация** и в частност за **факторите** на правната социализация на подрастващите и младежта и свързаните с нея процеси на адаптация на младите хора към социалните условия на живот и изграждането на ценностна система, която да бъде стабилен мотивообразуващ фактор на тяхното поведение в социалната и най-вече в правната сфера, е от особена важност.

Казаното до тук за правната социализация, поставено в контекста на съвременното българско общество, претърпяло само преди три десетилетия радикална макротрансформация, определя **актуалността** на настоящия труд. Остра е необходимостта от задълбочени изследвания на факторите, които оказват съществено влияние при формирането на поведението на подрастващите. Имат се предвид **факторите, изграждащи такива модели и образци на поведение**, които веднъж възприети от младите хора се възпроизвеждат многократно в процеса на общуване и стават част от житейския им опит, от тяхното цялостно поведение в обществото.

Темата на дисертационния труд предпоставя неговата **основна цел,** а именно да разгледа по-задълбочено проблема за съвременните форми и механизми на правна социализация и факторите, които ги определят. Успоредно с това, тук целеполагането съдържа и опит за обосновка на собствена позиция, която е заявка и податък за по-нататъшно научно развитие.

Работата е структурирана в Увод, три глави, всяка с тематично структурирани части, заключение и библиография.

В ***Увода*** на дисертационния труд се посочва,че проблематиката относно правната социализация на подрастващите сама по себе си не е нова, но тя придобива нови ракурси и особена актуалност на фона на динамичните процеси в хода на политическите, социално-икономически, и културни промени. Това е напълно естествено, като се има предвид, че наред с положителните резултати, социалната макротрансформация доведе и до нарастване на различни форми на социална девиация, засягаща в най-голяма степен младите хора, поради което и в теоретичен, и в практически план въпросите за тяхната социална адаптация представляват изследователски интерес за социлози, психолози, педагози и други представители на обществените науки. Темата е от интерес и за представителите на органите на държавна власт и на неправителствените организации, за да се разработят и реализират адекватни политики и дейности, насочени към децата и младите хора.

В увода също така, експлицитно са представени целта, предмета и методите на изследване. Акцентирано е на необходимостта именно от правно-социологическа трактовка. Прави добро впечатление, че още тук се обръща внимание на значението на един особено динамичен специфичен елемент на съвременната социална среда - информационно-технологичния фактор.

В ***Глава първа «Същност и характерни особености на правната социализация»*** се изяснява как се осъществява процесът на правна социализация и какво е значението му за поведението в правната сфера. Акцентирасе върху механизмите, чрез които определени норми и образци на поведение оказват влияние върху поведението в правната сфера. Разглеждат се ключови понятия като „ценност“, „култура“, „правна култура“, „морал“ и др. Обосновава се връзката и влиянието на културата върху социалното поведение. Проследява се целият процес на социализация, който обхваща влиянието на семейството, училището, неформалната среда (групите на връстниците, приятелите), обществените и политическите организации, медиите и т.н. В тази глава въз основа на изходни постановки и еволюционна характеристика на дискурса относно релацията между правна социализация и правно съзнание са разгледани същността и характерните особености на този сложен механизъм и взаимното влияние между двете социалноправни явления. Новата парадигма на изследването се търси и открива не чрез формално определяне на основните понятия, а чрез позиционирането им в реалното гражданско общество.

Използваната литература включва 50 заглавия на български и руски език и 40 на английски и полски, което говори за много дабро познаване на изследванията по проблематиката не само на национално равнище.

В ***Глава втора „Основни фактори на правната социализация“*** се прави аналитичен преглед на основни тези, визиращи правната социализация като те са поставени в съвременен социален контекст. Направен е анализ на сложния характер на възпитателния процес и различните методи, използвани комбинирано, тъй като става дума за диференцирано възпитателно взаимодействие между субекти. Вниманието е фокусирано и върху един тежък социален проблем - детската бедност.

Изследван е генезисът на противоправното поведение и обуславящите го фактори. Показано е как социализацията и в частност правната социализация, се осъществява в резултат на въздействието на много фактори и чрез взаимодействието на много хора, организирани в различни групи с различно предназначение. Отделните агенти на социализация действат различно върху подрастващите и заемат различно място в процеса на подготовка на децата за социален живот. Като основни фактори на правната социализация са изведени **семейството, възпитателно-образователната среда, групата на връстниците, масмедиите.** Като ключов фактор, подробно е разгледано въздействието върху социализацията на **семейството**. Отделено е внимание на влиянието на структурата на семейството, образователния и социален статус на родителите, девиантно поведение на родителите, и пр. и са идентифицирани модели на детски поведенчески реакции спрямо конкретните специфични характеристики на семейната среда.

Като друга социална единица, която заема твърде важно място сред факторите, влияещи върху правната социализация, респективно върху девиантното поведение е определено **училището**. В училищната среда са установени редица негативни предпоставки от различен характер. Акцентирано е на значението на активността и действията на педагогическия персонал и на отношенията ученици – учители и ученици - ученици.

Подробно е разгледана и ролята на неформалното общуване, по-конкретно на **приятелската среда,** за осъществяване на правната социализация и формиране на девиантно поведение.

Важен инструмент в правната социализация и при възпитанието на подрастващите са **медиите**. Авторката отбелязва, че в момента съществуват твърде тревожни тенденции в работата на медиите в тази

насока. „Много характерни са: принизената ценностна ориентация на медиите, ограниченост и примитивност, постоянно увеличаващи се сцени с преобладаващо насилие, порнография и отричане на правните ценности на обществото.“ (с. 132) Като заключение на ролята и особеностите на действие на различните социализационни въздействия е формулиран изводът, че девиантното поведение в пубертетната възраст е един събирателен резултат от действието на редица социални фактори.

Направен е и подробен аналитичен тематично диференциран преглед на **институционалните характеристики** на правната социализация като са разгледани основните нормативни документи и политики относно подрастващите, като съществено място е отделено на Конвенцията на ООН за правата на детето, Европейската конвенция за упражняване правата на децата, Закона за закрила на детето. Подробно е разгледана националната политика по отношение на подрастващите и е отделено специално внимание на законовата рамка и практиките по противодействие на противообществените прояви на малолетните и непълнолетните и на правната социализация и ресоциализация.

В ***Глава трета „Правно-социологически параметри и емпирични характеристики на правната социализация на подрастващите“*** е представено емпирично праввно-социологическо изследване и са анализирани релевантните на темата резултати. Изложени са теоретичните постановки, залегнали в основата на разработения теоретичен модел. Коректно и компетентно са формулирани цел, задачи, хипотези на изследването. Определени са целевите групи. Понятието „правна социализация“ е операционализирано и е сведено до емпирични индикатори. Подробно е изложена методиката (на извадката и на набирането на емпиричната информация) и е обоснован направеният избор.

Освен основната съвкупност – непълнолетни учащи, в извадката се включват и граждани-неюристи, които са техни родители. Друга съвкупност са учители от съответните, попаднали в извадката училища. Специфична група в случая е семейството. Това е и една от **оригиналните идеи** в това изследване.

Първата осова линия в изследването е насочена към основните елементи на правното съзнание на подрастващите. Изследвани са: информативният, психологическият и поведенският елемент на правното съзнание както на учителите, така и на учениците и на техните родители. Идентифицирани и анализирани са източниците на правна информаци, факторите, които влияят на правната информираност, влиянието ѝ върху правно релевантното поведение. При разглеждане на психологическите компоненти на правното съзнание специално внимание е отделено на механизмите на формирането им и факторите, които им влияят. Акцентирано е и върху ценностните ориентации. Разгледан е и поведенческият елемент на правното съзнание, механизмите на формирането му и влиянията, които той търпи.

Тревожна констатация от изследавнето е използването на език на омраза. Това явление от съвременната действителност е подложено на емпиричен анализ в изследването. При това се установява, че не е изолирано. То е отражение на цялостния доста деформиран либерален модел на управление и изграждане на фалшиви ценности. Обезпокоителни са данните, сочещи, че подрастващите са най-често реципиенти на този език и негови проводници. Красноречиви са данните, показващи честотата на използване на езика на омразата в училище.

Втората осова линия е насочена към установяването на емпиричните характеристики на ефективността от новоприетия Закон за предучилищно и училищно образование (ЗПУО). Приемането на този

закон следва да ускори процесите на административната реформа и децентрализацията на държавното управление чрез прехвърляне на правомощия и ресурси от централната власт към местното самоуправление.

В ***Заключението*** са направени обобщения, отнасящи се както до теоретичните анализи върху правната социализация и правно-възпитателната дейност, така също и до резултатите от проведеното емпирично правно-социологическо изследване. Очертани са основните тенденции в развитието на законодателството, посветено на закрила на детето и значението му за правната социализация на подрастващите, както и за формирането на правното съзнание и ограничаване на социалната девиация в тази насока. Направени са предложения за усъвършенстване на законодателството в областта на закрила на детето ***de lege ferenda***.

2. Обща оценка на научните достойнства и приноси на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд съдържа редица съществени научни и научно-приложни резултати и оригинални **научни приноси.** Те са:

1.Налице е професионално компетентно съчетаване на теория, нормативна уредба и емпиричен материал и прилагане на комплексен интердисциплинарен анализ при изясняване на въпроса относно факторите на правната социализация;

2. Изработен е оригинален модел на ЕПСИ, който да отговори адекватно на специфичните особености на изследване на правната социализация на подрастващите;

3. Правната информираност е разгледана като основен структурообразуващ елемент на правното съзнание на подрастващите, при

това не като статична величина, а като компонент в динамика, от чието проявление в съвременното общество зависят редица процеси, обусловени именно от наличието или липсата на пряка функционална зависимост между правно познание и правнорелевантно поведение;

4. В дълбочина е изследван механизмът на формиране на определена степен на правна информираност, доколкото в съвременното динамично общество на правна регулация подлежат огромен кръг от обществени отношения;

5. Показана е динамиката във формирането на информативния елемент в правното съзнание на подрастващите, като е направена задълбочена и многопланова интерпретация на емпиричната информация, показваща информираност относно националното законодателство и законодателството на ЕС;

6. Вниманието е фокусирано върху източници на правна информация, които в условията на съвременните информационни технологии придобиват съвсем нови измерения и повлияват съществено формирането на този компонент на правното съзнание. Обоснована е ролята им на фактор при съвременните форми на правна социализация;

7. Психологическият елемент в правното съзнание е изведен на базата на дълбочинен анализ на психологическите нагласи и ценностните ориентации на изследваната съвкупност;

8. Изведена е оригинална авторова теза отнасяща се до третия елемент в стуктурата на правното съзнание, а именно, че този елемент трудно се поддава на емпиричен анализ, но на практика почти всички правоприложни органи в своите решения изтъкват поведенческия елемент в правното съзнание като основен фактор при формирането на конкретното правнорелевантно поведение – правомерно или девиантно (правонарушение или престъпление);

9. На базата на емпирична информация са анализирани и аргументирано доказани изследователските хипотези относно ролята на основните агенти в правната социализация на подрастващите;

10. Формулирани са предложения ***de lege ferenda*** за промени в действащата правна уредба, отнасяща се до малолетни и непълнолетни.

3. Критични бележки

Както към всяка работа, така и към този дисертационен труд могат да бъдат отправени бележки и препоръки. Бележките ми се отнасят най-вече до забелязани редакционни несъвършенства и повторения в текста. Такива са открити на с. 28, 119, 115, 119 и др.

Като имам предвид интересът на авторката към социологията (не само към социология на правото), бих приветствала по-нататъшното ѝ навлизане в социологическата теория, което ще ѝ е полезно в бъдеща изследователска работа.

Що се отнася до препоръки, свързани с тематичната насоченост, бих акцентирала върху необходимостта от по-задълбочено разглеждане на особено актуалния след присъединяването на Република България към ЕС проблем за специалните юрисдикции по отношение на деца – малолетни и непълнолетни.Това е релевантно и за реформата в съдебната система като неразделна част на политиката на ЕС в тази насока.

Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд. Самооценката на дисертанта за приносите е коректна. Посочените публикации по темата на дисертационния труд надхвърлят изискванията на ЗРАС.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационият труд на Кристина Владимирова Чутуркова е богато по съдържание изследване, което включва критичен анализ на

съществуващи теории и концепции и основани на резултати от емпирично изследване изводи. Той съдържа редица научни и научноприложни резултати, които са оригинален принос в науката. Дисертационният труд показва, че кандидатът има задълбочени теоретични знания по съответната специалност и доказани способности за самостоятелни научни изследвания и в този смисъл напълно отговаря на изискванията на ЗРАС. Трудът притежава необходимите качества и научни достойнства на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор” . Резултатите от изложения в рецензията анализ на научноизследователската дейност на кандидата показват, че са изпълнени изискванията на разпоредбите на ЗРАСРБ, както и на ППЗРАСРБ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“.

Направените констатации са основание да предложа на членовете на Научното жури да присъдят на Кристина Владимирова Чутуркова образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.6. Право (Правна социология. Правна информатика).

София, 14.02.2020 г.

Рецензент:

(Проф. дсн Анна Мантарова)